

Leonard Smolarski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wpływ dopłat bezpośrednich na strukturę użytkowanej ziemi w gospodarstwach rolników indywidualnych

Wstęp

Struktura agrarna determinuje rozwój rolnictwa, wpływa na optymalne wykorzystanie czynników produkcji i konkurencyjność gospodarstw, a także na sytuację ekonomiczną ludności rolniczej [Biernat-Jarka 2004, s. 26–29]. Struktura użytków rolnych stanowi podstawowy element w organizacji gospodarstwa, gdyż zależy od niej typ produkcyjny gospodarstwa. Wpływa na intensywność produkcji roślinnej i na kierunek produkcji polowej oraz na stopień wielokierunkowości produkcji roślinnej i jej elastyczność [Manteuffel 1981, s. 292–293]. Jednym z ważniejszych i stosunkowo nowych czynników mających znaczący wpływ na przemianę struktury agrarnej w Polsce są dopłaty bezpośrednie, które stanowią największą sumę funduszy pomocowych trafiających bezpośrednio do gospodarstw producentów rolnych. W latach 2004–2010 w ramach dopłat bezpośrednich polscy rolnicy otrzymali około 52 mld zł. Celem płatności bezpośrednich jest zabezpieczenie odpowiedniego poziomu dochodów rolników, bez wpływu na wzrost cen dla konsumentów.

Polscy rolnicy od 2004 roku zostali objęci uproszczonym systemem płatności (tzw. systemem jednolitej płatności obszarowej SAPS – *single area payment scheme*), który polega na stosowaniu płatności do hektara użytków rolnych (UR), bez względu na rodzaj produkcji rolniczej¹. Płatności bezpośrednie przysługują właścicielom, dzierżawcom lub użytkownikom gospodarstw rolniczych o powierzchni co najmniej 1 ha, przy czym działki rolne kwalifikujące się do płatności nie mogą być mniejsze niż 0,1 ha. Rolnik zobowiązany jest utrzymywać

¹Ustawa o płatnościach bezpośrednich do gruntów rolnych z 18 grudnia 2003 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 6, poz. 40); Ustawa o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej z 26 stycznia 2007 r. (Dz.U. z 2007 r. Nr 35, poz. 217); Ustawa o zmianie ustawy o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej oraz ustawy o opłacie skarbowej z dnia 29 lutego 2008 r. (Dz.U. z 2008 r. Nr 44, poz. 262. Tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 170, poz. 1051).

grunty zgodnie z normami dobrej kultury rolnej (DKR) i wymogami wzajemnej zgodności przez cały rok kalendarzowy, w którym został złożony wniosek. Do jego obowiązków należy również uzyskać wpis do ewidencji producentów, poprzez nadanie numeru identyfikacyjnego przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR)² oraz w wyznaczonym terminie złożyć wniosek o przyznanie płatności do biura powiatowego ARiMR w terminie od 15 marca do 15 maja w roku, w którym stara się o płatność obszarową³.

Z uwagi na znaczący udział małych obszarowo gospodarstw w strukturze agrarnej Polski, płatności bezpośrednie mogą mieć wpływ na zmiany obszarowe poprzez zakup ziemi i w ten sposób przyczyniać się do powiększania gospodarstw rolnych przez zainteresowanych rolników. Jednakże z badań Mejszelis [2008, s. 386–391], Sadowskiego [2010, s. 297–302] oraz Kisiel, Babuchowskiej i Marks-Bielskiej [2008, s. 103–111] wynika, że duże znaczenie dopłat bezpośrednich w budżetach domowych rolników, użytkujących gospodarstwa o niewielkim areale, ograniczy sprzedaż ziemi w tej grupie gospodarstw, przy czym dalszy spodziewany wzrost ceny ziemi rolniczej dodatkowo będzie powstrzymywał rolników przed jej sprzedażą. Pozycja konkurencyjna na rynku związana jest m.in. z wielkością obszarową gospodarstwa⁴. Z uwagi na silne oddziaływanie dopłat bezpośrednich na ceny ziemi rolniczej [Weersink i in. 1999, s. 425–439], występuje rozbieżność między liczbą rolników, którzy chcą sprzedać ziemię i tymi, którzy chcą ją nabyć. Ograniczenie podaży ziemi rolniczej może wyhamować procesy restrukturyzacyjne w rolnictwie i tym samym zniechęcić część rolników do podejmowania jakichkolwiek działań. Michna [2007, s. 22–32] stawia nawet tezę, że obecny system dopłat bezpośrednich blokuje przemiany struktury agrarnej w Polsce. Stwierdza następnie, że trzeba opracować takie zasady podziału środków finansowych z płatności obszarowych, które będą bardziej sprzyjać przemianom agrarnym⁵.

²Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie wzoru wniosku o wpis do ewidencji producentów oraz wzoru zaświadczenia o nadanym numerze identyfikacyjnym z 21 stycznia 2004 r. (Dz.U. 2004 r. Nr 10, poz. 91).

³Dopuszczalne jest złożenie wniosku 25 dni kalendarzowych po tym terminie, czyli do 9 czerwca, jednakże za każdy dzień roboczy opóźnienia należna rolnikowi płatność będzie pomniejszana o 1%.

⁴Szczegółowe zmiany struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2002–2010 omawiają Poczta i Rzeszutko [2012, s. 370–374].

⁵Zmiana struktury agrarnej powinna więc polegać na tym, aby przynajmniej 3/4 użytków rolnych znalazło się w gospodarstwach rozwojowych, a więc w takich, które są zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego oraz do zwiększania nakładów na produkcję [Michna 2007, s. 10].

Cel i metody badań

Celem badań było określenie zmian w strukturze własnościowej i rodzajowej użytkowanej ziemi w indywidualnych gospodarstwach rolniczych w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich. Dobór gospodarstw do badań był celowy. Badaniami objęto indywidualne gospodarstwa rolne z terenu województwa śląskiego, uczestniczące w systemie FADN (Farm Accountancy Data Network) – europejskim systemie zbierania danych z gospodarstw rolnych – prowadzące rachunkowość rolną pod nadzorem Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB)⁶. Obiekty znajdujące się w polu obserwacji polskiego FADN to gospodarstwa towarowe, mające zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej rolnictwa. Za takie uznaje się te, które mieszczą się w grupie gospodarstw wytwarzających w danym regionie FADN około 90% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej. Ustalona liczebność próby polskiego FADN, zaakceptowana przez Komisję Europejską, liczyła 11 191 gospodarstw reprezentujących obszar całego kraju. W tej liczbie znalazło się 1426 gospodarstw z „Regionu 800 – Małopolska i Pogórze”, w którym klasyfikowało się 301 badanych gospodarstw z terenu województwa śląskiego. Był to więc dobór celowy, odzwierciedlający liczebność przy uwzględnieniu struktury typów rolniczych, wielkości ekonomicznej i powierzchni użytków rolnych (UR).

W opracowaniu analizie poddano indywidualne gospodarstwa rolne z województwa śląskiego, prowadzące rachunkowość rolną w latach 2005–2008. Obszar ten został wybrany z uwagi na specyficzny charakter w ujęciu makroekonomicznym. W regionie tym gospodarstwa rolne położone są wokół terenów silnie uprzemysłowionych, z największą w kraju aglomeracją górnośląską (o znaczeniu europejskim), a rolnictwo jest bardzo zróżnicowane, zarówno pod względem wielkości gospodarstw, jak i charakteru produkcji. Wiele gospodarstw znajduje się na terenach miast i gmin miejsko-wiejskich.

Ocena struktury własnościowej i rodzajowej użytkowanej ziemi w badanych gospodarstwach rolniczych dokonana została na podstawie zmian w powierzchni zasobów, jakie zachodziły w poszczególnych latach analizowanego okresu. Przy określeniu zależności między zmianami struktury własnościowej i rodzajowej użytkowanej ziemi a poziomem dopłat bezpośrednich, gospodarstwa rolne podzielono na grupy. Kryterium podziału była wysokość dopłat bezpośrednich do gospodarstwa. Opierając się na liście rankingowej badanych gospodarstw rolniczych, wyodrębniono grupy według metody tzw. tercyli. Pierwsza grupa

⁶Ustawa o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych z 29 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 3, poz. 20).

gospodarstw obejmowała 33,3% ich zbiorowości o najniższym poziomie płatności bezpośrednich, druga o przeciętnej (33,3% zbiorowości), a trzecia o wartości najwyższej (33,3% zbiorowości). W ten sposób uzyskano podział gospodarstw rolniczych ze względu na poziom płatności bezpośrednich na pierwszą (I), drugą (II) oraz trzecią (III) grupę.

Wyniki badań

W tabeli 1 przedstawiono średnie wysokości dopłat bezpośrednich jakie trafiały do gospodarstw rolnych w analizowanym okresie w podziale na powierzchnię, typ rolniczy i wielkość ekonomiczną.

Tabela 1

Dopłaty bezpośrednie (zł/gospodarstwo) według powierzchni, typu rolniczego i wielkości ekonomicznej gospodarstw rolniczych

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005	
	2005	2006	2007	2008	zł	%
Dopłaty bezpośrednie według powierzchni UR [zł]						
Małe (< 10 ha)	1 907,0	3 217,2	3 141,0	3 651,4	1 744,4	191,5
Średnie (10–20 ha)	5 031,5	6 482,9	6 488,9	8 080,4	3 048,9	160,6
Duże (> 20)	12 985,6	16 751,2	19 686,7	23 306,4	10 320,8	179,5
Dopłaty bezpośrednie według typu rolniczego [zł]						
Uprawy polowe	12 384,3	13 741,1	16 980,0	25 973,0	13 588,7	209,7
Zwierzęta w systemie wypasowym	7 428,7	11 243,0	12 918,2	14 389,8	6 961,1	193,7
Zwierzęta ziarnożerne	6 519,8	8 794,3	8 806,2	10 826,0	4 306,2	166,0
Mieszane	8 954,1	11 928,2	12 289,2	13 688,8	4 734,7	152,9
Dopłaty bezpośrednie według wielkości ekonomicznej [zł]						
Małe (< 6 ESU)	3 365,0	4 628,4	4 513,0	6 140,4	2 775,4	182,5
Średnie (6–16 ESU)	7 558,1	9 326,8	10 656,7	13 315,5	5 757,4	176,2
Duże (> 16 ESU)	12 977,5	17 135,3	20 646,9	26 006,0	13 028,5	200,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Z uwagi na coroczny wzrost puli środków finansowych z tytułu płatności obszarowych, zagwarantowany odpowiednimi przepisami krajowymi i unijnymi we wszystkich grupach gospodarstw, na ogół średnie kwoty w poszczególnych gospodarstwach od 2005 roku systematycznie zwiększały się. Jednakże dynamika ich wzrostu była niejednolita w poszczególnych latach, gdyż zależała od

stawki płatności do 1 ha UR, a te z kolei określone były odrębnymi przepisami w każdym kolejnym roku. W 2007 roku średnie stawki dopłat zarówno z tytułu JPO, jak i UPO były tylko minimalnie wyższe od tych z 2006 roku, stąd różnice w wypłaconych kwotach między tymi latami były stosunkowo mniejsze niż między 2005 a 2006 rokiem⁷.

Zasady przyznawania płatności bezpośrednich powodują, że są one odpowiednio proporcjonalne do wielkości obszarowych gospodarstw. W grupie wydzielonej ze względu na wielkość powierzchni UR najniższe płatności w poszczególnych latach otrzymywały gospodarstwa małe (< 10 ha). W 2005 roku była to kwota w wysokości 1907 zł, która wzrosła w 2008 roku do 3651,4 zł, czyli o 91,5%. W gospodarstwach średnich (10–20 ha) wzrost płatności w tym samym okresie był relatywnie mniejszy, lecz kwoty były tu znacznie wyższe i z 5031,5 zł zwiększyły się do 8080,4 zł, tj. o 60,6%. Najwyższe dopłaty otrzymywały gospodarstwa największe pod względem obszarowym (> 20 ha), których kwoty były zdecydowanie większe, a więc i coroczny przyrost płatności również był relatywnie wysoki. W 2005 roku do tych gospodarstw wpłynęło średnio 12 985,6 zł z tendencją rosnącą do 2008 roku, w którym osiągnęły wartość 23 306,4 zł, co w stosunku do 2005 roku oznaczało przyrost płatności o 79,5%.

W podziale ze względu na typy rolnicze największe dopłaty otrzymywały gospodarstwa o typie uprawy polowe. Potwierdza to fakt, że gospodarstwa te do produkcji rolniczej potrzebują dużych powierzchni UR. W 2005 roku trafiło do nich średnio 12 384,3 zł, a w 2008 roku dopłaty zwiększyły się aż o 109,7%, tj. do kwoty 25 973 zł. Był to zarazem największy przyrost dopłat z wszystkich badanych grup gospodarstw w analizowanym okresie. Na tak ukształtowane wielkości dopłat obszarowych w dużej mierze wpłynęły korzystne zmiany obszarowe, jakie zachodziły w tej grupie gospodarstw, w której powierzchnia UR systematycznie powiększała się, a najbardziej wzrosła w latach 2007–2008. Nieco mniejszy poziom płatności uzyskiwały gospodarstwa o typie zwierzęta wypasowe. W 2005 roku ich średnia kwota wynosiła 7428,7 zł, a w 2008 roku była to wartość 14 389,8 zł, co stanowiło zwiększenie dopłat w stosunku do 2005 roku o 93,7%. Należy nadmienić, że od 2007 roku obowiązywały płatności zwierzęce do trwałych użytków zielonych (TUZ), których wysokość do powierzchni 1 ha UR była większa niż do innych upraw, a więc ta grupa gospodarstw skorzystała z nich najwięcej. W gospodarstwach o typie mieszanym wielkość płatności bezpośrednich zawierała się w granicach od 8954,1 zł w 2005 roku do 13 688,8 zł

⁷W 2007 roku relacje kursowe pomiędzy polską walutą 1 PLN a unijną 1 EURO były mniej korzystne przy wyliczaniu dopłat dla rolników, a dodatkowo jeszcze płatności z tytułu UPO „inne rośliny” zmniejszyły się w stosunku do 2006 roku, co spowodowało, że środki finansowe otrzymane przez gospodarstwa korzystające w większości z tej grupy płatności relatywnie niewiele wzrosły.

w 2008 roku i w porównaniu do 2005 roku płatności obszarowe wzrosły w tej grupie w 2008 roku o 52,9%. Najmniejsze kwoty z tytułu dopłat bezpośrednich trafiały do gospodarstw o typie zwierzęta ziarnożerne. Wynikało to z charakteru i organizacji tych gospodarstw, które nie potrzebowały do produkcji aż tak dużych powierzchni UR, gdyż większość pasz do użytku w tych gospodarstwach mogła być sprowadzana z zewnątrz. W 2005 roku płatności w tej grupie wynosiły średnio 6519,8 zł i wzrosły w 2008 roku do 10 826 zł, tj. o 66%.

Wysokość dopłat bezpośrednich wydzielonych według wielkości ekonomicznej badanych gospodarstw pokazuje, że największe środki finansowe z tego tytułu wpływały do gospodarstw największych (> 16 ESU). W poszczególnych latach średnia wartość dopłat była zbliżona do tych wielkości, jakie otrzymywały gospodarstwa duże (> 20 ha) pod względem obszarowym. Oznacza to, że najwięcej płatności w tej grupie (> 16 ESU) pozyskiwały gospodarstwa duże pod względem powierzchni UR o typach rolniczych uprawy polowe i zwierzęta wypasowe. W 2005 roku ich średnie płatności wynosiły 12 977,5 zł, wzrastając o 100,4% w 2008 roku, tj. do kwoty 26 006 zł, która zarazem stanowiła największą wysokość dopłat z wszystkich analizowanych grup gospodarstw. Do gospodarstw średnich (6–16 ESU) w tym samym okresie wpływały kwoty o około połowę mniejsze i zawierały się w przedziale od 7558,1 zł w 2005 roku do 13 315,5 zł w 2008 roku. Najmniej pieniędzy z dopłat obszarowych pozyskiwali rolnicy z gospodarstw małych (< 6 ESU). Były to w większości gospodarstwa najmniejsze pod względem obszarowym i produkcyjnym. W 2005 roku wysokość dopłat wynosiła 3365 zł, a w kolejnych latach ich wzrost nie był relatywnie duży. W latach 2006–2007 płatności ustabilizowały się na poziomie odpowiednio 4628,4–4513 zł/gospodarstwo, zwiększając się w 2008 roku do kwoty 6140,4 zł/gospodarstwo, czyli wzrosły w stosunku do 2005 roku o 82,5%.

W tabeli 2 przedstawiono zmiany jakie zachodziły w strukturze zasobów ziemi własnej i obcej będącej w użytkowaniu właścicieli badanych gospodarstw w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich. Największa całkowita powierzchnia ziemi ogółem w użytkowaniu w każdym analizowanym roku występowała w gospodarstwach z grupy o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich. Jest to zrozumiałe, ponieważ stawki płatności bezpośrednich przyznawane są do jednostki powierzchni UR, a więc są odpowiednio proporcjonalne do wielkości obszarowych gospodarstw. Charakterystyczna tylko dla tej grupy gospodarstw była natomiast jednolita tendencja wzrostowa użytkowanej ziemi, zarówno własnej, jak i dzierżawionej. Ogółem całkowita powierzchnia ziemi będącej w użytkowaniu w 2005 roku w tej grupie stanowiła przeciętnie 51,6 ha, wzrastając w 2008 roku do 67,2 ha, tj. o 15,6 ha. W grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat bezpośrednich wystąpiła natomiast niejednolita tendencja wzrostowa użytkowanej ziemi, która z 18 ha w 2005 roku zwiększyła się do 23,8 ha w 2006 roku, ze

Tabela 2

Zmiany w strukturze własnościowej użytkowanej ziemi w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich

Lp.	Wyszczególnienie	Lata										Zmiana 2008/2005	
		2005		2006		2007		2008		2008		ha	%
		ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Grupa I													
1	Ziemia własna w użytkowaniu	12,5	45,1	8,0	60,2	9,8	64,0	12,3	63,9	-0,2	98,4		
2	Ziemia dzierżawiona na 1 rok i dłużej	15,1	54,6	5,3	39,8	5,5	35,8	6,8	35,4	-8,3	45,0		
3	Ziemia dzierżawiona na krócej niż 1 rok	0,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,7	0,1	100,0		
4	Ziemia użytkowana na podstawie umowy o udział w zbiorach	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0		
5	Ogółem ziemia w użytkowaniu	27,7	100,0	13,3	100,0	15,3	100,0	19,2	100,0	-8,5	69,3		
Grupa II													
1	Ziemia własna w użytkowaniu	11,1	62,0	12,9	54,2	11,4	52,4	13,3	51,9	2,2	119,8		
2	Ziemia dzierżawiona na 1 rok i dłużej	6,7	37,3	10,8	45,3	10,2	46,6	12,2	47,3	5,5	182,1		
3	Ziemia dzierżawiona na krócej niż 1 rok	0,1	0,3	0,1	0,5	0,2	1,0	0,2	0,8	0,1	200,0		
4	Ziemia użytkowana na podstawie umowy o udział w zbiorach	0,1	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0		
5	Ogółem ziemia w użytkowaniu	18,0	100,0	23,8	100,0	21,8	100,0	25,7	100,0	7,7	142,8		
Grupa III													
1	Ziemia własna w użytkowaniu	22,0	42,6	22,1	42,2	25,3	44,2	27,4	40,8	5,4	124,5		
2	Ziemia dzierżawiona na 1 rok i dłużej	29,6	57,4	30,2	57,7	31,9	55,7	39,5	58,8	9,9	133,4		
3	Ziemia dzierżawiona na krócej niż 1 rok	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,3	0,4	0,3	0,0		
4	Ziemia użytkowana na podstawie umowy o udział w zbiorach	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0		
5	Ogółem ziemia w użytkowaniu	51,6	100,0	52,4	100,0	57,2	100,0	67,2	100,0	15,6	130,2		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

spadkiem w 2007 roku do 21,8 ha. W 2008 roku całkowita powierzchnia użytkowanej ziemi wynosiła 25,7 ha, co stanowiło jej przyrost w porównaniu do 2005 roku o 7,7 ha. Nieco inaczej kształtowały się udziały użytkowanej przez rolników ziemi w gospodarstwach o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich. W 2005 roku całkowita powierzchnia ziemi ogółem wynosiła 27,7 ha (więcej niż w gospodarstwach grupy drugiej w tym samym roku), lecz w ciągu kolejnego roku nastąpił jej wysoki spadek aż o 48,0% i w 2006 roku rolnicy użytkowali już tylko 13,3 ha ziemi. W 2008 roku powierzchnia wzrosła do 19,2 ha i w porównaniu do 2005 roku był to spadek o 30,7%.

Zagospodarowanie ziemi dzierżawionej w grupie o najwyższym poziomie dopłat miało charakter jednolitej tendencji rosnącej (z 29,6 ha w 2005 r. do 39,5 ha w 2008 r., tj. o 9,9 ha). W gospodarstwach o średnich płatnościach rolnicy dzierżawili w 2008 roku 12,2 ha ziemi (tj. o 5,5 ha więcej niż w 2005 r.). W grupie o najniższych dopłatach powierzchnia dzierżaw w tym samym czasie spadła aż o 55%, tj. do 6,8 ha w 2008 roku. W obydwu grupach (o najwyższych i średnich płatnościach) powierzchnia zasobów ziemi własnej gospodarujących rolników zwiększała się w mniejszym stopniu niż dzierżawionej. W porównaniu do 2005 roku, w grupie trzeciej wzrosła w 2008 roku do 27,4 ha, tj. o 24,5%, a w grupie drugiej do 13,3 ha, tj. o 19,8%. Z kolei w gospodarstwach o najniższych dopłatach powierzchnia ziemi własnej była bardziej ustabilizowana w badanym okresie i w 2008 roku wynosiła 12,3 ha, co w porównaniu z 2005 roku oznaczało spadek zaledwie o 1,6%.

We wszystkich grupach analizowanych gospodarstw w badanym okresie struktura własnościowa zasobów użytkowanej ziemi podlegała zmianom w zależności od poziomu płatności bezpośrednich. Z uwagi na fakt, iż dopłaty przyznawane były do jednostki powierzchni UR, ich wielkość pozostawała w proporcji do obszaru gospodarstwa. Stąd też, aby pozyskać większe środki finansowe z tytułu płatności bezpośrednich, niektórzy rolnicy zdecydowali się na powiększenie własnych gospodarstw. Głównie była to grupa posiadająca gospodarstwa o większym areale, w których powierzchnia UR była zasadniczym czynnikiem ich produkcji rolniczej. Były to więc przeważnie gospodarstwa o typie uprawy polowe, w których produkcja wymaga większego zaangażowania ziemi, w celu zapewnienia ich właścicielom zadowalających dochodów. Zmiany w wielkości powierzchni gospodarstw rolnych odbywały się głównie poprzez zakup gruntów lub też ich dzierżawienie od rolników prowadzących gospodarstwa mniejsze pod względem obszarowym i produkcyjnym. W grupie gospodarstw o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich (tab. 2) można stwierdzić, że w latach 2005–2006 powierzchnia gospodarstw zmniejszała się i dotyczyło to zarówno ziemi własnej, jak i dzierżawionej. Dopiero od 2007 roku powierzchnia tych gospodarstw zaczęła nieznacznie wzrastać. W 2005 roku w strukturze własności-

wej tych gospodarstw ziemia dzierżawiona przeważała (54,6%) nad gruntami w użytkowaniu własnym (45,1%), lecz od 2006 roku wystąpiło zjawisko odwrotne i to ziemia własna w użytkowaniu stanowiła większość, od 60,2% w 2006 roku do 63,9% w 2008 roku. W grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat w każdym analizowanym roku w strukturze własnościowej przeważała ziemia własna (od 51,9% w 2008 r. do 62,0% w 2005 r.), a w gospodarstwach o najwyższych dopłatach było odwrotnie i to UR pozostające w dzierżawie stanowiły większość (57,4% w 2005 r. i 58,8% w 2008 r.). Zasadniczą przyczyną tych zmian jakie zachodziły w analizowanym okresie w strukturze własnościowej użytkowanej przez rolników ziemi było wprowadzenie systemu płatności bezpośrednich do powierzchni UR. Przed wprowadzeniem systemu dopłat obszarowych powierzchnia użytkowanej przez rolników ziemi była relatywnie ustabilizowana, a zmiany w strukturze własnościowej były powodowane także innymi czynnikami. W 2005 roku do gospodarstw wpłynęły pierwsze pieniądze z tytułu dopłat bezpośrednich, a w 2006 roku niektórzy rolnicy z gospodarstw średnich i dużych podejmowali decyzje o zwiększaniu powierzchni uprawowej poprzez zakup lub dzierżawę ziemi. W gospodarstwach mniejszych korzyści z tytułu płatności nie były wtedy jeszcze tak wymierne, stąd też wielu rolników z tej grupy zdecydowało się na sprzedaż lub oddanie w dzierżawę własnej ziemi. Od 2007 roku również i w tych gospodarstwach przybywało powierzchni ziemi własnej (do 12,3 ha w 2008 r.) i dzierżawionej (do 6,8 ha). W gospodarstwach o średnim poziomie płatności wystąpiła tendencja malejącego udziału ziemi własnej w strukturze użytkowania powierzchni i od 2005 roku (62,0%) następował jej jednolity spadek do 2008 roku, w którym udział ten wyniósł 51,9%. Z kolei od 2006 roku nieznacznie, lecz sukcesywnie w strukturze użytkowania powierzchni przyrastał udział ziemi dzierżawionej (45,3% w 2006 r. do 47,3% w 2008 r.). Rolnicy z grupy gospodarstw o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich od samego początku wprowadzenia systemu dopłat obszarowych byli przekonani o korzyściach płynących z użytkowania dodatkowych gruntów przeznaczonych pod uprawy roślin. Uwidacznia się to poprzez fakt, że zarówno powierzchnia ziemi własnej, jak i dzierżawionej wykazywały jednolitą tendencję rosnącą w badanym okresie. Ponadto rolnicy z tej grupy przejmowali zdecydowanie najwięcej powierzchni UR w dzierżawę, od 29,6 ha w 2005 roku do 39,5 ha w 2008 roku. Oznacza to, że opłacało im się przejmować w użytkowanie grunty słabsze, nieprzynoszące korzyści innym lub też przeznaczone na sprzedaż. Od 2007 roku rolnicy byli już przekonani o korzyściach płynących z powiększania obszaru UR, których koszty uprawy były częściowo rekompensowane przez płatności bezpośrednie, o czym świadczy zdecydowany wzrost powierzchni, zarówno ziemi własnej, jak i dzierżawionej w latach 2007–2008 we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw.

W tabeli 3 przedstawiono zmiany jakie zachodziły w strukturze rodzajowej ziemi będącej w użytkowaniu właścicieli badanych gospodarstw w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich. W badanym okresie we wszystkich grupach gospodarstw powierzchnia UR była nieznacznie mniejsza od całkowitej powierzchni ogółem ziemi. Tendencje zmian w ogólnej powierzchni UR były zbliżone do tych, jakie występowały w strukturze własnościowej użytkowanej ziemi ogółem. Największą ogólną powierzchnię UR w każdym badanym roku uzyskiwały gospodarstwa z grupy o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich. Razem UR w tej grupie w 2005 roku stanowiły 50,1 ha, wzrastając w 2008 roku do 65,8 ha, co w porównaniu do 2005 roku oznaczało, że przybyło średnio 15,7 ha, tj. 31,3%. Jeszcze większy relatywnie wzrost wystąpił w grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat bezpośrednich, w której w 2005 roku powierzchnia UR wynosiła 17 ha, a w 2008 roku było to już 24,6 ha, czyli więcej o 44,7%. W tym samym okresie w grupie gospodarstw o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich nastąpił spadek powierzchni UR z 26,2 ha w 2005 roku do 17,9 ha w 2008 roku, tj. nastąpiło zmniejszenie o 31,7%.

We wszystkich analizowanych grupach gospodarstw struktura rodzajowa użytkowanej ziemi ulegała zmianom w zależności od wysokości dopłat bezpośrednich. W gospodarstwach o najwyższych dopłatach powierzchnia gruntów ornych w latach 2005–2006 była względnie ustabilizowana i wynosiła odpowiednio 46–44,9 ha, natomiast od 2007 roku następował jej sukcesywny przyrost i w 2008 roku wynosiła 60,6 ha, czyli w porównaniu z 2005 roku wzrosła o 31,7%. Jeszcze większy relatywnie wzrost wystąpił w grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat bezpośrednich, w której w 2005 roku grunty orne stanowiły 14,5 ha, a w 2008 roku było to 20,3 ha, tj. więcej o 40%. Jedynie w grupie gospodarstw o najniższych dopłatach powierzchnia gruntów ornych zmniejszyła się z 21,5 ha w 2005 roku do 14,9 ha w 2008 roku, tj. o 30,7%. Średnia powierzchnia trwałych użytków zielonych (TUZ) była największa w grupie gospodarstw o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich z tendencją spadkową od 2006 roku z 6 ha do 5,2 ha w 2008 roku. Odwrotna sytuacja wystąpiła w grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat, w której od samego początku okresu badawczego wystąpiła jednolita tendencja rosnąca powierzchni TUZ, z 2,4 ha w 2005 roku do 4,3 ha w 2008 roku, tj. o 79,2%. Nieco inaczej kształtował się udział TUZ w grupie gospodarstw o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich. W 2005 roku ich średnia powierzchnia wynosiła 4,7 ha, a w 2006 roku nastąpił jej spadek o 40,4%, tj. do 1,9 ha, po czym w kolejnych latach udział TUZ nieznacznie wzrastał, a w 2008 roku osiągnął poziom 2,9 ha, co w porównaniu do 2005 roku stanowiło spadek o 38,3%.

Zmiany w strukturze rodzajowej użytkowanej ziemi dokonywały się w okresie funkcjonowania systemu płatności bezpośrednich, a więc ich wpływ

Tabela 3

Zmiany w strukturze rodzajowej użytkowanej ziemi w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich

Lp.	Wyszczególnienie	Lata								Zmiana 2008/2005	
		2005		2006		2007		2008		ha	%
		ha	%	ha	%	ha	%	ha	%		
Grupa I											
1	Grunty orne, w tym:	21,5	81,9	10,3	83,9	12,0	84,4	14,9	83,1	-6,6	69,3
1a	plantacje wieloletnie	0,1	0,3	0,1	1,0	0,1	0,6	0,1	0,4	0,0	100,0
1b	ugory i odłogi	0,4	1,4	0,3	2,3	0,2	1,3	0,1	0,4	-0,3	25,0
2	Sady, szkółki drzew owocowych, winnice	0,0	0,2	0,1	1,1	0,2	1,1	0,1	0,8	0,1	0,0
3	Trwałe użytki zielone	4,7	17,9	1,9	15,0	2,1	14,5	2,9	16,1	-1,8	61,7
4	Razem użytki rolne	26,2	100,0	12,3	100,0	14,3	100,0	17,9	100,0	-8,3	68,3
Grupa II											
1	Grunty orne, w tym:	14,5	85,6	19,1	84,2	17,0	82,1	20,3	82,4	5,8	140,0
1a	plantacje wieloletnie	0,1	0,4	0,0	0,1	0,1	0,5	0,2	0,7	0,1	200,0
1b	ugory i odłogi	0,4	2,1	0,2	0,8	0,1	0,5	0,1	0,6	-0,3	25,0
2	Sady, szkółki drzew owocowych, winnice	0,1	0,3	0,1	0,3	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0
3	Trwałe użytki zielone	2,4	14,1	3,5	15,5	3,7	17,8	4,3	17,5	1,9	179,2
4	Razem użytki rolne	17,0	100,0	22,7	100,0	20,7	100,0	24,6	100,0	7,6	144,7
Grupa III											
1	Grunty orne, w tym:	46,0	91,8	44,9	88,2	50,2	89,9	60,6	92,0	14,6	131,7
1a	plantacje wieloletnie	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1b	ugory i odłogi	0,2	0,5	0,2	0,3	0,1	0,2	0,8	1,2	0,6	400,0
2	Sady, szkółki drzew owocowych, winnice	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	-0,2	0,0
3	Trwałe użytki zielone	3,9	7,9	6,0	11,8	5,7	10,1	5,2	7,9	1,3	133,3
4	Razem użytki rolne	50,1	100,0	50,9	100,0	55,9	100,0	65,8	100,0	15,7	131,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

wynikający z wielkości środków finansowych przekazywanych do określonych upraw był ważnym czynnikiem przy podejmowaniu przez rolników decyzji dotyczących zmian w gospodarowaniu strukturą użytkowania ziemi we własnych gospodarstwach. Grupa o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich to głównie gospodarstwa o typie uprawy polowe, w których produkcja roślinna, a zarazem powierzchnia upraw odgrywa zasadniczą rolę w produkcji rolniczej. W 2005 roku udział gruntów ornych w tej grupie stanowił 91,8% i obniżył się jeszcze o 3,6 p.p. w 2006 roku do 88,2%, lecz w kolejnych latach wzrastał i w 2008 roku osiągnął

92%. Może to oznaczać, że przed wprowadzeniem dopłat bezpośrednich udział gruntów ornych w strukturze stopniowo się zmniejszał, głównie na rzecz TUZ i zwiększania liczby gospodarstw o typie zwierzęta wypasowe. Po otrzymaniu pierwszych środków finansowych w 2005 roku rolnicy z tej grupy podejmowali korzystne dla siebie decyzje o zwiększaniu upraw na gruntach ornych, jednakże okres jaki upłynął do 2006 roku był zbyt krótki na ich realizację, stąd też dopiero od 2007 roku udział gruntów ornych zwiększał się. Założenie to potwierdzają udziały TUZ w strukturze użytków rolnych w tym samym okresie badawczym. W 2005 roku stanowiły one 7,9%, wzrastając jeszcze w 2006 roku do 11,8%, natomiast w kolejnych latach następował ich systematyczny spadek, który spowodował, że w 2008 roku TUZ osiągnęły ponownie 7,9% udziału. Gospodarstwa o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich są najmniejsze obszarowo, a więc gospodarujący w nich rolnicy stosunkowo szybko mogli zareagować na korzystne zmiany wynikające z dopłat bezpośrednich. Od samego początku okresu badawczego udział gruntów ornych w tej grupie powiększał się i z 81,9% w 2005 roku wzrósł do 84,4% w 2007 roku. W 2008 roku udział ten zmniejszył się do 83,1%. Sytuacja taka była spowodowana wielkością TUZ w strukturze UR, których udział w tej grupie gospodarstw był największy, lecz systematycznie malał w latach 2005–2007 (odpowiednio z 17,9 do 14,5%), co oznaczało zmniejszenie się powierzchni paszowej, głównie w gospodarstwach o typie zwierzęta wypasowe. Zaobserwowany wzrost udziału TUZ w strukturze w 2008 roku wynikał głównie ze zmiany przepisów w systemie dopłat bezpośrednich w 2007 roku, które wprowadzały dodatkowe płatności do TUZ, z tytułu tzw. płatności zwierzęcych. Od tego roku rolnikom lepiej opłacało się posiadanie większej powierzchni TUZ, a więc oznaczało to również powiększanie produkcji w gospodarstwach, głównie o typie zwierzęta wypasowe. Nieco inaczej ukształtowały się relacje w strukturze rodzajowej użytkowanej ziemi w gospodarstwach o średnim poziomie dopłat. Udział gruntów ornych w latach 2005–2007 wykazywał słabą tendencję spadkową do (82,1% 2007 r.), nieznacznie tylko wzrastając w 2008 roku (82,4%). Udział TUZ wykazywał natomiast tendencję rosnącą w latach 2005–2007 (do 17,8%), nieznacznie tylko obniżając się w 2008 roku (do 17,5%). Można wnioskować, że spadek w tej grupie od 2008 roku byłby większy, gdyby nie zostały wprowadzone płatności zwierzęce do TUZ. Sady, szkółki drzew owocowych oraz ugory i odłogi stanowiły znikomy udział w strukturze UR, a plantacji wieloletnich w grupie trzeciej nie było wcale.

Wnioski

W opracowaniu określono wielkość zmian w strukturze własnościowej i rodzajowej użytkowanej ziemi w indywidualnych gospodarstwach rolniczych w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich. Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano następujące wnioski:

1. Najwyższe dopłaty bezpośrednie otrzymywali właściciele gospodarstw największych, zarówno pod względem obszarowym, jak i wielkości ekonomicznej, a spośród gospodarstw wydzielonych ze względu na system produkcji rolnej, w tych o typie uprawy polowe.
2. Rolnicy z gospodarstw największych pod względem obszarowym od samego początku wprowadzenia systemu dopłat bezpośrednich powiększali areal własnych gospodarstw poprzez zakup ziemi i dzierżawienie powierzchni użytków rolnych pod uprawę.
3. Na ogół udział gruntów ornych w strukturze użytków rolnych wszystkich gospodarstw zwiększał się, podczas gdy średnia powierzchnia trwałych użytków zielonych zmniejszała się w gospodarstwach największych, a w tych najmniejszych ulegała zwiększeniu. Zasadniczą tego przyczyną był relatywnie wysoki udział trwałych użytków zielonych w gospodarstwach mniejszych obszarowo (w których przeważały głównie te o typie zwierzęta wypasowe) i wprowadzenie w 2007 roku dodatkowych płatności do łąk i pastwisk z tytułu tzw. płatności zwierzęcych. Spowodowało to lepszą opłacalność produkcji dla właścicieli tej grupy gospodarstw, a tym samym zwiększyło zainteresowanie dodatkową powierzchnią trwałych użytków zielonych.
4. Dopłaty bezpośrednie były ważnym czynnikiem przyczyniającym się do zwiększenia powierzchni użytkowanej przez rolników ziemi, głównie poprzez uprawę na gruntach ornych.

Literatura

- BIERNAT-JARKA A.: *Kierunki zmian Wspólnej Polityki Rolnej UE. Problemy rolnictwa światowego*, tom XI, cz. I i II, 2004.
- KISIEL R., BABUCHOWSKA K., MARKS-BIELSKA R.: *Wykorzystanie dopłat bezpośrednich przez rolników z województwa warmińsko-mazurskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2008.
- MANTEUFFEL R.: *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1981.
- MEJSZELIS M.: *Zmiany struktury obszarowej w aspekcie kierunków rozwoju gospodarstw rolnych i dopłat bezpośrednich*, Roczniki Naukowe SERiA, t. X, z. 3, 2008.

- MICHNA W.: *Sterowane i samoistne przemiany struktury agrarnej w różnych regionach kraju*, Komunikaty – Raporty – Ekspertyzy, t. 529, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
- POCZTA W., RZESZUTKO A.: *Rozwój rolnictwa w Polsce w warunkach Wspólnej Polityki Rolnej*, Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 8 (57), 2012.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie wzoru wniosku o wpis do ewidencji producentów oraz wzoru zaświadczenia o nadanym numerze identyfikacyjnym z 21 stycznia 2004 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 10, poz. 91).
- SADOWSKI A.: *Zmiany agrarne w polskim rolnictwie jako efekt procesów integracyjnych z UE*, Roczniki Naukowe SERiA, t. XII, z. 2, 2010.
- Ustawa o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych z 29 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 3, poz. 20).
- Ustawa o płatnościach bezpośrednich do gruntów rolnych z 18 grudnia 2003 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 6, poz. 40).
- Ustawa o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej z 26 stycznia 2007 r. (Dz.U. z 2007 r. Nr 35, poz. 217).
- Ustawa o zmianie ustawy o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej oraz ustawy o opłacie skarbowej z dnia 29 lutego 2008 r. (Dz.U. z 2008 r. Nr 44, poz. 262. Tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 170, poz. 1051).
- WEERSINK A., CLARK J., TURVEY C., SARKAR R.: *The effect of agricultural policy on farmland values*, Land Economics 1999, 75 (3).

The impact of direct payments for the structure of agricultural land area in individual farms

Abstract

The paper presented the impact of direct payments on the structure of agricultural land area in the agricultural holdings. The research included individual agricultural holdings (located in Silesian Voivodeship), participating in the EU-FADN. The research period covered the years 2005–2008. It was shown that the largest holdings both in terms of the area and economic size received the highest funds from direct payments. Farmers with the largest holdings in terms of the area enlarges the area of their farms by purchasing agricultural land and lease of farmland since the beginning of the introduction of the direct payment system. The direct payment system contributed to the increase of the area of land used by the farmers, mainly by cultivation of arable land.